Qabul qilindi: 14-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 28-oktabr 2026-yil

MUHOJIR O‘ZBEKLARNING IJTIMOIY AHVOLI, SONI, MASHG‘ULOTI, O‘ZLIKNI SAQLAB QOLISH DARAJASI

Elmurodova Nilufar Baxtiyor qizi
Buxoro innovatsion ta‘lim va tibbiyot universtiteti assistenti
BuxDU maqsadli tayanch doktoranti
elmurodovanilufar88@gmail.com +998 91 445-97-00

Annotatsiya. Mazkur maqolada muhojir o‘zbeklarning ijtimoiy ahvoli, son jihatidan tarkibi, iqtisodiy faoliyati, kasb-hunar mashg‘ulotlari hamda milliy o‘zlikni saqlab qolish darajasi tarixiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Xususan, turli tarixiy-siyosiy jarayonlar, migratsiya omillari va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning xorijiy mamlakatlarda istiqomat qilgan o‘zbeklar hayotiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, muhojir o‘zbeklarning yashash sharoiti, mehnat faoliyati, ta’lim olish imkoniyatlari, jamoaviy munosabatlari hamda milliy til, urf-odat, an’ana va diniy qadriyatlarni saqlash borasidagi sa’y-harakatlari o‘rganiladi. Maqolada o‘zbek diasporasining shakllanishi va rivojlanishida milliy tashkilotlar, madaniy-ma’rifiy muassasalar, oilaviy tarbiya hamda avlodlararo munosabatlarning o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Muhojirlar, diaspora, migratsiya, ijtimoiy ahvol, demografiya, bandlik, kasb-hunar, integratsiya, identiklik, o‘zlik, milliylik, til, urf-odat, an’ana.

Turkiya Respublikasida istiqomat qiluvchi o‘zbek (turkistonlik) diasporasi o‘zbek xalqining global miqyosdagi tarqalish (dispersiya) geografiyasida alohida strategik o‘rin egallaydi. XVI asrdan XXI asr boshlarigacha bo‘lgan uzoq tarixiy davr mobaynida Turkiya hududiga yo‘naltirilgan ko‘p bosqichli migratsion oqimlar natijasida shakllangan ushbu jamoaning ijtimoiy tarkibi va demografik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish, xalqaro migratsiya jarayonlari, etnik o‘zlikni saqlash va sotsiokultural integratsiya masalalarini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Turkiyadagi o‘zbek diasporasining miqdoriy

ko‘rsatkichlari va ijtimoiy tuzilishidagi transformatsiyalar ularning milliy o‘zligini anglash tendensiyalarini tushunishda fundamental bazadir. Ko‘p yillik migratsiya natijasida muhojirlarning turli iqtisodiy sohalarga jalb etilishi va turk jamiyatiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi natijasida o‘zbek milliy kimligining yangi “transmilliy” shakllari yuzaga kelmoqda. Biroq geosiyosiy vaziyatning o‘zgarishi natijasida mazkur hududlardan Turkiyaga yo‘naltirilgan re-migratsiya jarayonlari diasporaning ijtimoiy tarkibini yanada murakkablashtirdi va uning Turkiyadagi demografik salmog‘ini sezilarli darajada oshirdi. O‘zbek diasporasining Afg‘oniston, Sharqiy Turkistondan Eron va Turkiya yo‘nalishlarida shakllanishiga bir qator fundamental omillar zamin yaratgan. Birinchidan, geografik determinantlar va tarixiy aloqalar hal qiluvchi rol o‘ynagan. Mazkur hududlar Turkiston mintaqasi bilan bevosita chegaradosh bo‘lib, asrlar davomida yagona iqtisodiy, diplomatik va madaniy makonni tashkil etgan. Ikkinchidan, konfessional va etnomadaniy yaqinlik omili muhojirlarning yangi muhitga moslashishini osonlashtirgan. Mazkur mamlakatlardagi tub aholining aksariyati o‘zbeklar kabi Islom dinining sunniy mazhabiga e’tiqod qilishi, umumiy an’ana va turmush tarziga egaligi migratsiya oqimini kuchaytirgan.

Arxiv hujjatlarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, Afg‘onistondagi o‘zbek muhojirlarining qariyb 30% qismi bevosita 1917-yilgi oktyabr to‘ntarishi va undan keyingi majburiy kollektivlashtirish siyosati davrida vatanini tark etganlar toifasiga kiradi. Xususan, 1960-yillarda Afg‘onistondan 400–500 atrofidagi o‘zbek oilalari Turkiyaga, asosan Adana shahriga ko‘chib kelgan. Ushbu jamoaning bir qismi keyinchalik AQShga re-migratsiya qilgan bo‘lsa, boshqalari Yaqin Sharq va Yevropa davlatlariga yo‘nalgan. Arxiv hujjatlarining qiyosiy tahlili 1960-yillarda xorijdagi o‘zbeklarning umumiy soni 1 milliondan ortiq bo‘lganligini ko‘rsatadi. 1967-yilgi kengaytirilgan hisobotda esa bu ko‘rsatkich 2 million deb qayd etilib, uning 400 ming nafari Ikkinchi jahon urushidan keyin vataniga qaytmagan muhojirlar hissasiga to‘g‘ri kelishi ta’kidlangan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, o‘sha davrda diasporaning asosiy qismi Pokiston (300 ming), Saudiya Arabistoni (37 ming) va Turkiyada (20 ming) istiqomat qilgan. Turkistonning Afg‘oniston va Xitoy bilan chegaralari uzoq masofaga cho‘zilgan bo‘lib, ko‘rib chiqilayotgan davrda

ushbu hududlarda qat’iy chegara nazorati tizimi mavjud emas edi. Ayniqsa, Amudaryo sohillari va turkman sahrolari bo‘ylab o‘tgan chegara chiziqlarini to‘liq nazorat qilishning texnik va jismoniy imkonsizligi aholining muhojirlikka chiqish jarayonini nisbatan soddalashtirgan. Sharq mamlakatlari hukumatlarining, xususan, Turkiya Respublikasi tashkil etilgandan so‘ng turkiy kelib chiqishiga mansub shaxslarga nisbatan yuritgan bag‘rikenglik siyosati muhojirlar uchun huquqiy va ma’naviy kafolat bo‘lib xizmat qildi. Sharqona axloqiy prinsiplarga asoslangan ijtimoiy yordam va ba’zi davlat rahbarlarining xayrixoh munosabati o‘zbek jamoalarining ushbu mamlakatlarda tezkor o‘rnashishiga imkon berdi.

Turkiyadagi o‘zbek diasporasi ijtimoiy tarkib jihatidan geterogen (turli-tuman) xususiyatga ega. Ularning asosiy qismini tugatilgan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR), Xorazm Xalq Sovet Respublikasi (XXSR) va Turkiston ASSR hududlaridan kelgan muhojirlar tashkil etgan. Muhojirlarning tabaqaviy strukturasi quyidagi guruhlardan iborat edi:

– Dehqonlar va chorvadorlar;

– Hunarmand va mayda ishlab chiqaruvchilar;

– Savdogarlar (tijorat vakillari);

– Ziyolilar va diniy ulamolar;

– Xorijda tahsil olayotgan talabalar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 1917–1938-yillar oralig‘ida o‘zbek muhojirlari vatanlarini tark etish jarayonida o‘zlarining an’anaviy kasbiy muhitidan uzilib, yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashishga majbur bo‘ldilar. Ushbu transformatsiya jarayoni muhojirlarning ijtimoiy tabaqalanishida sezilarli o‘zgarishlarni keltirib chiqardi: ko‘plab ziyoli va savdogarlar mehnat muhojirlari yoki hunarmandlar sifatida qayta ixtisoslashishiga to‘g‘ri keldi.

Turkiyadagi o‘zbek muhojirlarining aniq miqdoriy ko‘rsatkichlarini tizimlashtirishda muayyan uslubiy qiyinchiliklar mavjud bo‘lib, bu jarayon tarixiy hujjatlar va arxiv statistikasining qiyosiy-tanqidiy tahlilini talab etadi. Taxminiy statistik hisob-kitoblarga

ko‘ra, 1917–1938-yillar oralig‘ida Turkiyaga ko‘chib kelgan “birinchi to‘lqin” o‘zbek muhojirlarining soni bir necha mingdan o‘n ming kishigacha bo‘lgan diapazonni tashkil etgan. Biroq XX asrning o‘rtalariga kelib, tabiiy demografik o‘sish hamda ikkinchi va uchinchi avlod vakillarining shakllanishi natijasida o‘zbek diasporasining umumiy salmog‘i sezilarli darajada kengaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Азамова Г.А. Хориждаги ўзбеклар: ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий муаммолари: Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 1995. – 116 б.

2. Andican, A. Ahat. Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi / A. Ahat Andican. – İstanbul: Emre Yayınları, 2020. – 308 s.

3. Яссавий, Ш. Туркистон аччиқ ҳақиқатлари / Ш. Яссавий. – Истанбул, 1984. – 199 б.(Arab imlosidagi o‘zbek tilida).; Andican, A. Ahat. Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi. – Istanbul: Emre Yayınları, 2003. – 942 bet.

4. Ҳайитов Ш.А. XX асрда ўзбек муҳожирлиги тарихи: Тарих фанлари доктори (DSc) дисс. – Тошкент, 2009. – 284 б

5. Ҳайитов Ш.А. Туркиядаги ўзбеклар этнографиясининг Ўзбекистон ўзбеклари билан қиёсий таҳлили // Тарихий хотира: Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – VIII китоб. – Бухоро, 2015. – Б. 87–90.